

**„Veľa detí do slovenských rodín“ – náčrt významu rodiny a detí
v Slovenskom štáte¹**

VIKTÓRIA HLADKÁ

*Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína
Filozofa v Nitre*

*„Many children to Slovak families“ – an outline of the family and children
purpose in the Slovak state*

Abstract: Family and children represent interesting subtopics of social history – including the history of the Slovak State. On the one hand, the presented text examines and analyzes the meaning of the family in the Slovak State. On the other hand, it reflects the meaning and importance of children for the state, in which Hlinka’s Slovak People’s Party ruled authoritatively. The study also brings closer the connection between family and children. During the existence of the Slovak State, the family and children had a supreme position. Both were a “national importance”. They were related to the further survival of the Slovak nation and state. Slovak children and Slovak families were in the center of attention. Children were to live and grow up primarily in their own families, while families with a large number of children were considered ideal. This is also confirmed by the pro-population policy promoted at the time. However, as the Second World War progressed, many families – especially large families – struggled with insufficient material security. In the Slovak State led by Hlinka’s Slovak People’s Party, there has been a significant politicization of the importance of the family and the politicization of care for children and youth.

Keywords: family, children, social care, Slovak State, Hlinka’s Slovak People’s Party.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2023.26.02.77-94>

Starostlivosť o deti a mládež bola, a dodnes aj je, úzko prepojená s rodinou, rodinnou starostlivosťou, výchovou a rodinným prostredím. Rodina je dnes interpretovaná ako útočisko, tzv. bezpečný prístav a istota. V ideálnom prípade aj tieto metaforické prirovnania napĺňa. Deti a rodinu možno ako úzko prepojené prvky vnímať aj v prípade (sociálnych) dejín Slovenského štátu pod autoritatívnym vedením Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSLS). Popri často pertraktovaných témach

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0358; projektom KEGA: Kultúrna, osvetová, výchovno-vzdelávacia a sociálna politika na Slovensku v 20. storočí. Interaktívna učebná pomôcka pre štúdium dejepisu na stredných školách; a projektom UGA 1/9/2023.

ako vnútropolitické boje v štátostrane, antisemitská politika HSLS, či Slovenské národné povstanie, predstavuje zaujímavú subtému dejín Slovenského štátu aj sociálna politika so zreteľom na deti, mládež a rodinu.

Akú úlohu mala rodina v Slovenskom štáte? Aký význam a dôležitosť jej prikladala vláduca HSLS? Aká dôležitosť bola prikladaná deťom a prečo? Ako sa na adresu detí vyjadrovala hlava štátu a štátostrany, teda Jozef Tiso? Predložená štúdia sa na základe archívnych prameňov a dobovej literatúry v konfrontácii s doteraz publikovanými historickými prácami snaží odpovedať na tieto otázky.

Rodina v centre pozornosti ľudáckej sociálnej politiky

Rodina bola v Slovenskom štáte považovaná za pomyselnú kolísku národa, „jeho sily a slávy“. Kolíska, resp. akýsi prapôvod národa, bolo prirovnanie, ktorým sa ľudáci snažili zdôrazniť starobylosť slovenského národa, pričom symbolické prepojenie s rodinou naznačuje dôležitosť slovenských rodín. Rodina bola popisovaná až s heroizujúcim významom – viď slová ako „sila“ a „sláva“. S touto základnou bunkou spoločnosti, ako dnes býva definovaná,² prirodzene úzko súviseli deti, pričom práve rodina bola považovaná za primárne a najprirodzenejšie miesto starostlivosti o nich.³ Rovnako z pohľadu pracovníkov Okresných starostlivostí o mládež (ďalej OSM), ako vtedy kľúčových inštitúcií poskytujúcich sociálno-zdravotnú starostlivosť o deti a mládež, bolo pre Slovensko primárne starať sa o mládež a jej prirodzené prostredie – rodinu „ako prameň večitej existenčnej kontinuity národa“.⁴ Na jej úlohu a dôležitosť vo svojich prejavoch pravidelne upozorňovali politici i tlač. Jozef Tiso, v skúmanom období disponujúci veľkou autoritou, sa o rodine vyjadril ako o biologickej a mravnej bunke národa.⁵ Už autonómna slovenská vláda si dávala za cieľ podporovať všetko, čo by pomohlo jednote a pevnosti slovenských rodín. Dôležitosť rodiny bola väčšmi zdôrazňovaná po vzniku Slovenského štátu. Na jej významnú úlohu v rámci spoločnosti upozorňoval napríklad minister školstva a národnej osvety Jozef

² Definícií rodiny je hneď niekoľko, a to z toho titulu, či ju chceme definovať z právneho, sociologického či iného hľadiska. V zmysle občianskeho práva možno rodinu vymedziť ako skupinu ľudí, ktorí sú navzájom spojení manželskými alebo príbuzenskými vzťahmi a spoločným spôsobom života [cit. 2023-06-29]. Dostupné na internete: <<https://www.slovenlex.sk/zoznam-tezaurov/-/tezaurus/koncept/-SK-tezaury-1-1-koncepty-229>>.

³ CHURA, Ján Alojz – KIZLINK, Karol: *Slovensko bez dorastu?: Sociálne-paediatrické štúdium (2. diel, časť 2)*. Bratislava : Roľnícka osвета, 1939, s. 954.

⁴ Štátny archív v Trnave (ďalej ŠA Trnava), fond Okresná starostlivosť o mládež v Hlohovci (ďalej f. OSM Hlohovec), šk. 1, inv. č. 15, Zápisnica valného zhromaždenia, 1941.

⁵ Na tému rodiny v Slovenskom štáte tiež pozri: ŠKORVANKOVÁ, Eva: Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: *Populačné štúdie Slovenska 3*. Ed. P. Tišliar. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2014, s. 33-39.

Sivák, ktorý ju považoval za základ štátu, za národnú svätýňu „naplnenú kresťanským duchom, zbožnosťou a silným národným povedomím“.⁶ Do jeho vyjadrení sa pretavila formujúca sa ideológia založená predovšetkým na kresťanstve a nacionalizme.⁷ Dôležité postavenie rodiny sa prejavilo aj v ústavnom zákone č. 189/1939 Sl. z., ktorý rodinu, manželstvo i materstvo „zaštitil zvýšenou ochranou právneho poriadku“.⁸ Táto zásada však nebola pre slovenský (resp. československý) priestor novinkou, obsahovala ju už ústava prvej Československej republiky.⁹ Úlohou štátu a jeho občanov bolo bojovať proti všetkému, čo by rodinu rozvracalo a ničilo, zároveň podporovať to, čo ju robilo pevnou a súdržnou. Pre rodiny predstavovali ohrozenie rozluka, rozvody (v zmysle kresťanských zásad neexistovali problémy, ktoré by manželia neprekonali, manželstvá boli považované za nerozlučiteľné¹⁰), bezdetnosť, ale tiež verejná nemravnosť, prostitúcia a antikoncepcia.¹¹

Hlavný ideológ Štefan Polakovič opísal ciele a ideály, ktoré chcel Slovenský štát dosiahnuť a vytvoriť: „*Ideme vytvoriť smelého, hrdinského slovenského muža, obetavú a vernú slovenskú ženu, zdravú a spokojnú slovenskú rodinu.*“¹² Treba upozorniť, že v centre pozornosti bol výlučne slovenský národ – Slováci, Slovenky, slovenské deti, a teda slovenské rodiny.¹³ Písalo sa a hovorilo o slovenskej rodine. Ideálna slovenská rodina bývala označovaná aj ako „nová rodina“. Slovensko ako také, vrátane rodín a mládeže, malo prejsť pomyslenou obrodou s cieľom vytvoriť „nové

⁶ *Sociálne rozhlady*, 1940, roč. I, č. 11, s. 67 (spravodajská korešpondencia).

⁷ Na túto tému bližšie pozri: RIGOVÁ, Viktória: *Mládež nad priepasťou. Sociálna starostlivosť o (nielen) problémovú mládež na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Bratislava : Paradigma Publishing, 2022, s. 103-107.

⁸ Ústavný zákon č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky, § 86. *Slovenský zákonník*, roč. 1939, s. 383.

⁹ Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., § 126; *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1920, s. 266.

¹⁰ ŠKORVANKOVÁ, Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky, s. 39.

¹¹ ŠKORVANKOVÁ, Eva: Ideologické vplyvy v populačnej politike Slovenského štátu v rokoch 1939 – 1945. In: *Populačné štúdie Slovenska 12*. Ed. P. Tišliar. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2019, s. 55. Na tému regulácie pôrodnosti v období Slovenského štátu bližšie pozri: ŠKORVANKOVÁ, Eva: *Strážkyne rodinných kozubov? Ženy v ideológii a politike Slovenského štátu*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020, s. 222-245.

¹² POLAKOVIČ, Štefan: *Z Tisovho boja*. Bratislava : Nakladateľstvo HSLS v Bratislave, 1941, s. 225.

¹³ Rovnako v Protektoráte Čechy a Morava bola podpora českých rodín vnímaná ako predpoklad sociálnej stability národa. Ako uviedla historička Radka Šustrová: „*Snaha protektorátnych aktérů se proto více či méně ubírala vstříc politice rodiny.*“ V jej propagovaní zohral dôležitú úlohu odbor „Česká rodina“ patriaci pod Národné souručenství (nem. Nationale Gemeinschaft) a podporujúci usporiadané rodiny. ŠUSTROVÁ, Radka: *Zastřené počátky sociálního státu. Sociální politika a nacionalismus v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha : Argo, 2020, s. 362.

Slovensko“,¹⁴ „novú rodinu“ a „novú mládež“. ¹⁵ Adjektívum „nová/nové“ sa v textoch, ktoré vyšli pod hlavičkou HSLŠ, vyskytuje často. Predstavuje akýsi symbol obrodzenia či znovuzrodzenia. Popri mravnosti a charakternosti mala „nová“ slovenská rodina žiť kresťanským a národným životom, mala byť cnostná, statočná, bohabojná a usporiadaná. V pevnosti rodiny ľudáci videli budúcu pevnosť národa a štátu. Rodiny mali výsostné postavenie aj kvôli tomu, že v zmysle presadzovaného katolicizmu boli považované za pomyselný Boží výtvar. Prezident Slovenskej republiky (1939 – 1945) a neskôr predseda HSLŠ Jozef Tiso zaradil rodinu medzi štyri primárne piliere slovenskej mládeže. Tiso, považovaný za vodcu starostlivosti o rodinu, často vyzýval a povzbudzoval Slovákov a Slovenky k starostlivosti o ňu: „[...] *nebojte sa, len pracujte sústavne, všetka práca a starostlivosť o rodinu a jej lepší zajtrajšok hmotný a duchovný, ktorý uzákladňuje všetkú politiku a diplomáciu štátu*“. ¹⁶ Na dôležitosť budovania silných rodín upozorňoval aj P. Čarnogurský v mene Združenia katolíckej mládeže, ktorej najdôležitejším cieľom bolo viesť a vychovávať mládež pre rodinný život, nakoľko: „*Bez dobre vychovaného dievčaťa a mládenca nemôžeme počítať na dobrých otcov a matky*“. ¹⁷ Tlačový orgán HSLŠ *Slovák* upozorňoval, že rodinné povinnosti, resp. zakladanie rodín ako také, predstavujú povinnosť Slovákov a Sloveniek voči štátu a národu. Štátostrana v podstate volala po možnosti zásahu do rodín, ich ovplyvňovania a formovania na svoj ideálny obraz. Išlo o spolitizovanie slovenských rodín. Ideologický význam, dôležitosť rodín prevzali aj spomínané OSM: „*Rodina je základ štátu*“. ¹⁸ Pevnosť rodiny bola v súdobých interpretáciách prvým krokom k pevnosti národa.

Dôraz bol kladený na súdržné, mravné, ale tiež zdravé rodiny v rámci zásady: „*zdraví rodičia a prostredie zdravej, spokojnej rodiny je zárukou zdravých detí a silného potomstva*“. Do popredia sa opäť dostala otázka zdravotných prehliadok pred uzatvorením manželstva. ¹⁹ Tie boli živo diskutované už v období prvej ČSR, no nakoniec neboli zavedené. ²⁰

¹⁴ Ľudáci používali vo verejnom diskurze slovné spojenie „nové Slovensko“ už v období autonómie. HRUBOŇ, Anton et al.: *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava : Premedia, 2021, s. 84.

¹⁵ V období Slovenského štátu dochádzalo k vydávaniu niekoľkých periodík, ktoré mali v názve adjektívum „nový/nová/nové“, napr. *Nová Európa, Nové Slovensko, Nový poriadok, Nová mládež*. KOKLESOVÁ, Bohunka: *V tieni tretej ríše. Oficiálne fotografie Slovenského štátu*. Bratislava : Slovart, 2010, s. 97.

¹⁶ *Slovák*, 22. mája 1940, s. 2, Prezident Slovenskej republiky na čele starostlivosti o rodinu.

¹⁷ *Slovák*, 25. jún 1940, s. 4, Niet príčiny k pesimizmu!

¹⁸ ŠA Trnava, f. OSM Hlohovec, šk. 1, inv. č. 16, Zápisnica valného zhromaždenia, 1942.

¹⁹ *Slovák*, 4. februára 1940, s. 4, Starostlivosť o naše deti.

²⁰ Na tému zdravotných prehliadok snúbencov pred manželstvom a eugenického hnutia v prvej ČSR bližšie pozri: JAKOBYOVÁ, Barbora: „Budete se ženit? Budete se vdávat?“ Snahy o eugenickú profylaxiu v 1. ČSR. In: *Acta historica Posoniensia XXXVIII. Historické rozhľady*. Eds. M. Daniš – L. Rybár. Bratislava : STIMUL, 2021, s. 197-210.

Rovnako tak neboli zavedené ani v období Slovenského štátu. I vtedajší významný pediater a predseda Slovenského ústredia starostlivosti o mládež v Bratislave (ďalej SÚSM) Alojz Ján Chura bol zástancom tzv. pozitívnej eugeniky, pričom odmietal zásahy do tiel v podobe sterilizácií, interrupcií či eutanázií zdravotne hendikepovaných jedincov.²¹

Z hľadiska početnosti detí boli za vzorné považované robotnícke rodiny, nakoľko tie boli mnohohдетné,²² zasluhujúce sa tak o zvyšovanie populácie. Propopulačná politika Slovenského štátu s odkazom na navyšovanie mnohohдетných rodín bola artikulovaná aj v *Tisovej náuke*, podľa ktorej boli Slováci malým národom, a preto potrebovali „*zdravé, silné, hospodársky zaistené a patrične rozvetvené rodiny*“.²³ V súvislosti s počtom detí v rodinách sa v *Slovákovi* vyskytla kritika evanjelických rodín, ktoré podľa autora článku A. Dunajeckého neboli tak vzorné ako katolícke: „*evanjelický útek od rodinnej politiky je nebezpečím pre celý národ, teda i pre jeho katolícku časťku. Pohrdanie viacčlennou rodinou sa prenáša i na katolícku kraje*“.²⁴ Ideálom boli rodiny s veľkým počtom detí, čo podľa Dunajeckého evanjelické rodiny nespĺňali.

Výrazne propopulačná politika Slovenského štátu bola cielene sústredená len na nárast slovenského národa. K tomuto cieľu smerovali aj viaceré prijaté opatrenia a právne normy – napr. zákon č. 66/1941 Sl. z. o ochrane plodu.²⁵ Aj v tejto oblasti sa prejavoval vplyv a dôležitosť katolíckej cirkvi, ktorá bola zástankyňou prirodzených rodín s veľkým

²¹ SZABÓ, Miloslav: *Potraty. Dejiny slovenských kultúrnych vojen od Hlinku po Kuffu*. Bratislava : N Press, 2020, s. 40-49; HRUBOŇ, *Fašizmus náš slovenský*, s. 148.

²² Za ideál ženy bola považovaná matka s množstvom detí. Vzhľadom k ich proklamovaneému veľkému významu bola na nich v roku 1943 v rámci *Dňa slovenskej rodiny* sústredená zvýšená pozornosť. Vo všetkých obciach bol urobený súpis matiek, ktoré mali viac ako 8 žijúcich detí. Matky, ktoré mali viac ako 12 žijúcich detí, boli nahlasované obvodnými sekretariátmi strany ústrediu Ženskému odboru HSLS. Týmto ženám boli zaslané „Dekréty uznania“ aj s podpisom prezidenta Jozefa Tisa. Dekréty boli matkám odovzdávané na slávnostnej akadémii pod heslom: „*Za pevnosť slovenskej rodiny*“. Zvláštna pozornosť bola venovaná matkám, ktoré „*počtom a zdatnosťou detí dostanú sa na celom území Slovenska na prvé miesta*“. Tieto boli pozvané do Bratislavy na slávnostnú akadémii, kde dostali „Dekréty uznania“ z rúk samotného prezidenta Jozefa Tisa. Štátny archív v Trenčíne (ďalej ŠA Trenčín), fond Okresná starostlivosť o mládež v Trenčíne (ďalej f. OSM Trenčín), šk. 2, Obežníky za rok 1943, Obežník č. 13; *Organizačné zvesti Hlinkovej slovenskej ľudovej strany IV*, 1943, roč. IV, č. 5, s. 11-12. Slovenské ženy boli oceňované podľa nemeckého vzoru, kde boli matky oceňované na základe rasového princípu, resp. len árijské ženy. DRÁBIK, Jakub: *Fašizmus*. Bratislava : Premedia, 2019, s. 309. Vyznamenanie „Čestný kríž nemeckej matky“ udeľovala Nemecká ríša od roku 1939 matkám, ktoré mali viac ako štyri deti. V Protektoráte Čechy a Morava sa takéto vyznamenanie neudeľovalo. ŠUSTROVÁ, *Zastŕnené počátky sociálneho štátu*, s. 368-369.

²³ POLAKOVIČ, *Tisova náuka*, s. 334.

²⁴ *Slovák*, 29. júl 1939, s. 1, Rodinná politika – najsilnejšia politika.

²⁵ Zákon č. 66/1941 Sl. z. o ochrane plodu; MALATINSKÝ, Michal: *Ochrana plodu a plodnosti na Slovensku (1939 – 1945)*. In: *Ochrana života XIII. Osobnosti a vývoj vedných odborov*.

počtom detí.²⁶ Málopočetné rodiny boli v danom období zavrhané a kritizované, bezdetné rodiny boli považované za nešťastné.²⁷ Za ich existenciou podľa Antona Hájovského ako tajomníka SÚSM stál škodlivý prúd zo západoeurópskych krajín.²⁸ Bezdetné rodiny či rodiny s jedným dieťaťom odmietal aj spomínaný slovenský pediater Alojz Ján Chura.²⁹

K umocňovaniu viacdetných rodín a ich významu dochádzalo aj počas osláv výročia vzniku Slovenského štátu. Heslom prvého výročia v roku 1940 bolo: „*Ani jedna slovenská rodina nesmie ostať bez potomkov.*“³⁰ S tým súvisel dôraz kladený na matky, na ich návrat do rodín³¹ v zmysle zásady: „*v matkách žije národ.*“³² Tento prístup bol veľmi podobný tomu nacistickému v Nemecku.³³ Už vyhlásenie autonómnej vlády Slovenskej krajiny z februára 1939 definovalo nasledovnú zásadu: „*vydaté ženy treba vrátiť rodnému krbu, lebo ony sú povolané viesť a udržiavať vladárstvo v rodine, kde je ich pravé miesto.*“³⁴ Dôkazom toho bolo aj prepúšťanie vydatých učiteliek a štátnych zamestnankýň. Popri viacdetných rodinách tak boli prirodzene vyzdvihované viacdetné matky. Samotné materstvo bolo považované za vrchol ženských cností,³⁵ emancipácia žien bola kritizovaná.³⁶ Zo

Pocta prof. Františkovi Šubíkovi. Ed. B. Chmelík. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2012, s. 71.

²⁶ ŠPROCHA Branislav – TIŠLIAR, Pavol: *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2016, s. 48-52. Pozri tiež: ŠKORVANKOVÁ, Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky, s. 34-38; ŠKORVANKOVÁ, Eva: *Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945)*. In: *Populačné štúdie Slovenska 4*. Eds. P. Tišliar – T. Šprochová. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2014, s. 56. O rozvoji mnohopočetných rodín sa hovorilo aj v českých krajinách, a to už v decembri 1938. Podnecujúcim bolo prehlásenie predsedu vlády Rudolfa Berana o zdravých rodinách s veľa deťmi ako o základe národa a štátu. Do budúcnosti si vláda zaumienila podporovanie mnohopočetných rodín, do popredia sa dostávala obnova tradičnej rodiny. ŠUSTROVÁ, *Zastřené počátky sociálního státu*, s. 363.

²⁷ ŠKORVANKOVÁ, *Strážkyne rodinných kozubov*, s. 80, 202.

²⁸ HÁJOVSKÝ, Anton: *Dva roky sociálnej starostlivosti o mládež (ročenka Slovenského ústredia starostlivosti o mládež)*. Bratislava : Slovenské ústredie starostlivosti o mládež, 1943, s. 16.

²⁹ ŠKORVANKOVÁ, *Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky*, s. 107.

³⁰ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 1, s. 3 (spravodajská korešpondencia).

³¹ „Ženu chceme vrátiť rodine. Kde zarába muž a má taký plat, že by tri rodiny vyživil, tam žena nesmie brať prácu iným.“ POLAKOVIČ, *Tisova náuka*, s. 334.

³² ŠKORVANKOVÁ, *Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky*, s. 35.

³³ Nacistický režim v Nemecku chránil ženy ako budúce matky a aj napriek deklarovanej rovnosti boli ženy fakticky podriadené mužom. DRÁBIK, *Fašizmus*, s. 308.

³⁴ Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny, citované podľa: ŠKORVANKOVÁ, *Propagácia materstva v období prvej Slovenskej republiky*, s. 39.

³⁵ KURTHA, V. Henrich: *Ideove-vedecké a organizačné základy našej starostlivosti o mládež a rodinu*. Bratislava : Zväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov, 1941, s. 3; ŠKORVANKOVÁ, *Strážkyne rodinných kozubov?*, s. 203; ŠKORVANKOVÁ, *Otázka regulácie pôrodnosti v období prvej Slovenskej republiky*, s. 54-56 a 60.

³⁶ Na tému zmeny vo vnímaní postavenia ženy ako manželky a matky bližšie pozri: JAKUBCOVÁ, Anna: *Starostlivosť o matky a deti na Slovensku počas rokov 1938 – 1945*. In:

žien sa stával „prostriedok“ umožňujúci navýšenie pôrodnosti, počtu „nových členov národa“, a teda aj prostriedok na zabezpečenie budúcnosti národa. Zakázané a trestné bolo umelé prerušenie tehotenstva.³⁷ V zmysle vtedajších zásad, ktoré boli mladým dievčatám podsúvané a diktované, boli ženy stvorené na lásku a materstvo,³⁸ zároveň boli ženy ako matky označované ako „budovateľky štátu“, ktoré na svet prinášajú ďalších členov slovenského národa.³⁹

K umocňovaniu a propagácii dôležitosti rodiny slúžila celoslovenská slávnosť *Deň slovenskej rodiny*, ktorá v roku 1940 nahradila dovtedy organizovaný *Sviatok matiek*. Slávnosť vychádzala z kľúčového postavenia rodiny (rodinnej politiky) v rámci sociálnej politiky štátu. Na tejto akcii bol zdôrazňovaný význam rodinnej starostlivosti, výchovy detí a mládeže v samostatnom Slovenskom štáte.⁴⁰ Rodinný život sa snažil ľudácky režim podporiť aj lacným bývaním, resp. výstavbou rodinných domov⁴¹ (najmä pre robotníkov). Sociálne bývanie bolo ďalším z nástrojov sociálnej politiky Slovenského štátu. Kľúčová bola predovšetkým výstavba hygienicky vhodných bytových jednotiek ako základu pre budovanie zdravých rodín.⁴² Vo všeobecnosti mal byť výsledkom rodinnej politiky zdravý, šťastný rodinný život, bohatý na počet detí. Ten zároveň pre Slovenský štát predstavoval dôležitý atribút pre ďalší zdarný vývoj štátu a

Populačné štúdie Slovenska 4. Eds. P. Tišliar – T. Šprochová. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2014 s. 125-130. Podobne, ako sa v skúmanom období písalo a hovorilo o „novom Slovensku“, „novej rodine“, bola zmieňovaná „nová žena“. S rovnomeným názvom vychádza aj časopis. Detailne postavenie žien v Slovenskom štáte mapuje publikácia ŠKORVANKOVÁ, *Strážkyne rodinných kozubov?*

³⁷ S týmto súvisí aj obmedzovanie prostriedkov na ochranu pred počatím. K tejto téme bližšie pozri napr.: NEŠŤÁKOVÁ, Denisa: *Ženy proti štátu. „Kriminálne“ potraty v čase Slovenskej republiky (1939 – 1945)*. In: *Tisovi poza chrbát. Príbehy odporu voči ľudáckemu režimu*. Ed. J. Hyrja. Bratislava : Hadart Publishing, 2020, s. 31-51.

³⁸ Akčný výbor Katolíckej jednoty žien v Bratislave vydal v roku 1943 príručku pre mladé ženy a dievčatá, ktoré sa pripravovali na vydaj. Zborník „praktických článkov pre rodinu a dievčatá“ bol nazvaný *Neveste a rodine*. Bližšie pozri: *Neveste a rodine: Sborník praktických článkov pre rodinu a dievčatá, ktoré sa pripravujú na vydaj (Slovenská žena sociálno-zdravotnej práci, I. séria, I. zväzok)*. Bratislava : Akčný výbor Katolíckej jednoty žien v Bratislave, 1943.

³⁹ *Slovák*, 2. december 1939, s. 4, Matka najväznejšou budovateľkou štátu.

⁴⁰ „Slávnosti nech vyznejú ako prejav posvätný k slovenskej rodine, ktorá nech je základom národa a štátu.“ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, šk. 2, Obežníky za rok 1941, obežník č. 17.

⁴¹ Pocitu mať vlastný dom ideológ Polakovič pripisoval aj určité význam pre štát: „I so štátneho hľadiska rodinný domček má veľký význam. Človek, ktorý má svoj domček, má lepšiu prítulnosť k svojmu štátu. Je akoby viazaný k svojmu štátu.“ POLAKOVIČ, *Tisova náuka*, s. 336. Pozri tiež: *Sociálne rozhlady*, 1940, roč. I, č. 12, s. 73 (spravodajská korešpondencia).

⁴² Na tému sociálneho bývania bližšie pozri: FOGELOVÁ, Patrícia: *Legislatívne rámce sociálneho bývania v Slovenskej republike v rokoch 1939 – 1945 a jeho realizácia na príklade mesta Prešov*. In: *Studia Historica Nitriensia*, tom. 24, 2020, vol. 1, s. 189-205; FOGELOVÁ, Patrícia – PEKÁR, Martin: *Disciplinované mesto. Zásahy politiky do verejného priestoru na Slovensku 1938 – 1945*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021, s. 64-83.

národa v budúcnosti. Preto bolo dôležité umožniť zakladanie rodín a poskytnúť im potrebné hmotné zabezpečenie.⁴³ No napriek proklamovaným snaženiam o dosiahnutie vzornej rodinnej politiky sa aj v roku 1942 časopis *Sociálne rozhľady* zmieňoval o prekážkach, ktorým museli rodiny čeliť, a ktoré stále naberali na intenzite – „*Rodiny sú pod silne tiesnivým tlakom hospodárskym, mravným a psychologickým*“.⁴⁴ Autor článku Michal Salatňay aj po troch rokoch existencie Slovenského štátu apeloval na vytvorenie účinnej sociálnej politiky, ktorá podľa neho stále absentovala. Považoval za nutné hájiť stabilnú jednotu ako rodiny, tak aj manželstva. Salatňay rovnako upozorňoval na mnohodetné a chudobné rodiny, ktoré si obzvlášť zaslúžili ochranu.⁴⁵ V praxi to vyzeralo tak, že štát podporoval pôrodnosť a mnohodetné rodiny, no adekvátne sociálne zabezpečenie nedokázal, aj napriek rôznym podporným akciám (tzv. zimná pomoc, ale tiež napr. zákon č. 217/1941 Sl z. o prídavkoch na deti robotníkov⁴⁶), zabezpečiť.⁴⁷ Dôsledkom toho bolo, že mnohé rodiny žili v biednych podmienkach a tie mali prirodzene negatívny sociálno-mravný dopad na deti vyrastajúce v takomto prostredí. Nehovoriac o tom, že prenatálna, perinatálna⁴⁸ a postnatálna starostlivosť bola v danom období na Slovensku nepostačujúca, vyznačujúca sa nedostatkom poradní pre matky a deti, odborného zdravotníckeho personálu a pôrodníc.⁴⁹

Sociálny rozvoj Slovenska zbrzdili aj iné faktory, medzi nimi alkoholizmus.⁵⁰ Spravodajská korešpondencia Slovenského ústredia starostlivosti o mládež s názvom *Sociálne rozhľady* ho označila za „matku biedy“.⁵¹ Práve alkoholizmus vyskytujúci sa predovšetkým u mužov – otcov mal veľmi negatívny dopad na rodiny a deti predovšetkým. Deti žijúce v prostredí alkoholikov boli pre štát a SÚSM takpovediac skrytým problémom.

⁴³ POLAKOVIČ, *Tisova náuka*, s. 333-334.

⁴⁴ SALATŇAY, Michal: Sociálna politika voči rodine. In: *Sociálne rozhľady*, tom. I, 1942, vol. 1, s. 12.

⁴⁵ SALATŇAY, Sociálna politika voči rodine, s. 11-12.

⁴⁶ Zákon č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov. Bližšie pozri: *Slovenský zákoník*, roč. 1941, s. 713-715.

⁴⁷ NEŠŤÁKOVÁ, Ženy proti štátu, s. 32.

⁴⁸ V rokoch 1939 až 1944 sa v nemocniciach prípadne iných ústavoch pod dohľadom kvalifikovanej osoby narodilo len 5-7 detí zo 100 pôrodov. V roku 1945 sa počet takýchto pôrodov dostal nad hranicu 8%. ŠPROCHA – TIŠLIAR, *Demografický obraz Slovenska*, s. 101.

⁴⁹ Bližšie pozri: JAKUBCOVÁ, Starostlivosť o matky a deti na Slovensku, od s. 140.

⁵⁰ V období existencie Slovenskej republiky (1939 – 1945) sa pod alkoholizmom rozumelo chorobné, duševnému a telesnému zdraviu škodlivé, pravidelné alebo nepravidelné pitie liehovín. SOKOLOVIČ, Peter: Sonda do snáh štátneho aparátu v boji s nadmernou konzumáciou alkoholu v rokoch 1939 – 1945. In: *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Ed. P. Sokolovič. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 85.

⁵¹ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 2, s. 10 (spravodajská korešpondencia).

Častokrát totiž nešlo o deti opustené či vyslovene materiálne nezabezpečené, ale išlo o deti žijúce v patologickom rodinnom prostredí, ktoré so sebou prinášalo zlý vzor správania, pričom deti mohli tieto vzorce správania ľahko preberať. Nebolo tiež výnimkou, že alkoholicy síce pracovali, no získaný zárobok prepili v krčme, doma boli agresívni, bili matku i samotné deti. Sociálni pracovníci zažívali aj nasledovné situácie: „Prídeš do bytu, hrozný obraz nejdem opisovať, najdeš tam dokonca aj cudziu vymaľovanú ženskú, úkaz, že aj mravná spustlosť má tu hlboko zasadené korene a že tie úbohé deti, sú svedkami hrozných výjavov skazenosti a zvrhlosti, ktorých sa dopustí len alkoholik.“⁵² Štátna moc sa snažila na základe viacerých nariadení a opatrení zmierniť konzumáciu alkoholu. Ako však píše historik Peter Sokolovič, viaceré boli len propagandistickým ťahom vlády a iné, aj keď založené na dobrej myšlienke, neprinesli posun k lepšiemu.⁵³

K posilneniu rodinnej politiky smerovalo zavedenie rodinných prídavkov zákonom č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov zo septembra 1941.⁵⁴ Aj napriek vyhranenému ľudáckemu nacionalizmu neboli prídavky podmienené príslušnosťou k slovenskému národu, ale nemocenským poistením. Zamestnanci, ktorí podliehali povinnému nemocenskému poisteniu, si mohli uplatňovať nárok na prídavok na vlastné i nevlastné dieťa štandardne do dovŕšenia 14. roku dieťaťa, prípadne, ak študovalo, do 18. roku, resp. do dosiahnutia veku 24 rokov.⁵⁵

Idylická predstava o šťastnej slovenskej, národne cítiacej, cnostnej a kresťanskej rodine nebola v realite napĺňaná. Rodiny trápil alkoholizmus, odvod mužov – otcov na front, ale predovšetkým nedostatočné materiálne zabezpečenie, ktoré bolo čoraz viac citelné s postupom druhej svetovej vojny. Chýbali základné komodity ako múka či cukor.⁵⁶ Prirodzene, s chudobou a nedostatočnou výživou bojovali najmä mnohopočetné, resp. mnohodetné rodiny – práve tie, ktorých vznik ľudácky režim podporoval, tie ktoré dávali ľudáci za príklad vzornej slovenskej, kresťanskej rodiny. Predstavy o ideálnej rodine ľudákom narúšali i nemanželské deti,

⁵² *Sociálne rozhl'ady*, 1940, roč. I, č. 2, s. 10-11 (spravodajská korešpondencia).

⁵³ Bližšie na túto tému pozri: SOKOLOVIČ, Sonda do snáh štátneho aparátu v boji s nadmernou konzumáciou alkoholu, s. 85-100.

⁵⁴ KRUPSKÝ, Marek: *Náčrt sociálnych pomerov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945*. Prešov : Kušnír, 2017, s. 73.

⁵⁵ Zákon č. 217/1941 Sl. z. o prídavkoch na deti robotníkov. Bližšie pozri: *Slovenský zákoník*, roč. 1941, s. 713-715.

⁵⁶ ŠKORVANKOVÁ, Eva: Stravovanie a zásobovanie obyvateľstva potravinami v období Slovenskej republiky (1939 – 1945). In: *Populačné štúdie Slovenska 6*. Ed. P. Tišliar. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2015, s. 63-167. Na tému hospodárstva Slovenského štátu bližšie pozri: MIČKO, Peter – HALLON, Ľudovít et al.: *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939 – 1941*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2015; HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter et al.: *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*. Bratislava : VEDA, 2019.

resp. neúplné rodiny, ale tiež deti opustené, siroty a polosiroty. Materiálnu podporu v podobe stravovacích a ošacovacích akcií, ale tiež starostlivosť o opustené, nezaopatrené deti formou okresných detských domovov realizovalo SÚSM v Bratislave a jemu podriadené regionálne pobočky – OSM.

Deti a mládež ako exponovaná zložka sociálnej politiky Slovenského štátu⁵⁷

Podobná dôležitosť, aká bola pripisovaná rodine, bola v režime Slovenského štátu pripisovaná aj deťom a mládeži. Práve výchova „národného dorastu“ bola v skúmanom období považovaná za najdôležitejšiu.⁵⁸ Túto skutočnosť neraz deklaroval aj prezident Jozef Tiso. Jeho vyjadrenie na oslave mládeže v Trenčíne v roku 1939 výstižne odrzkadľuje význam detí a mládeže v Slovenskom štáte: „*V mládeži je budúcnosť celého národa a preto jej musíme venovať veľkú pozornosť.*“⁵⁹ Ľudáci mládeži skutočne venovali zvýšenú pozornosť, o čom svedčí aj vytvorenie špeciálnej zložky v rámci HSLS – Hlinkovej mládeže (ďalej HM).

Právnik Karol Kizlink a pediater Alojz J. Chura,⁶⁰ ktorí obaja určitý čas pôsobili aj na poste predsedu SÚSM, písali v roku 1939 o starostlivosti zameranej na deti a mládež ako „naliehavom probléme súčasnosti“. Požadovali prehĺbenie a zefektívnenie tejto starostlivosti, pričom za jej neutešeným stavom videli vtedajšie hospodárske, sociálne a kultúrne pomery (bližšie ich však nešpecifikovali). Kritizovali i vtedy platnú legislatívu, ktorú označili za medzerovitú a roztrieštenú.⁶¹ Podľa oboch autorov bolo potrebné vo väčšej miere zasahovať do rodín. Potreba „zásahu“

⁵⁷ Na tému sociálnej politiky Slovenského štátu bližšie pozri: RIGOVÁ, Viktória: *Slovenské ústredie starostlivosti o mládež v Bratislave 1939 – 1944 (dizertačná práca)*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2022, s. 29-42.

⁵⁸ *Budujeme sociálny štát 1939 – 1944*. Bratislava : Slovenská pracujúca pospolitosť, 1944, s. 6.

⁵⁹ *Slovák*, 27. jún 1939, Slovenskej mládeži musíme vrátiť ideály, s. 1.

⁶⁰ Meno Alojza J. Churu je často skloňované aj v publikácii Miloslava Szabóa *Potraty : Dejiny slovenských kultúrnych vojen od Hlinku po Kuffu*. Chura bol konzervatívec a nacionalista. Kritizoval pokles pôrodnosti, deti z mnohodesných rodín považoval za priebojnejšie a podnikavejšie. Z tohto pohľadu kritizoval Čechov, u ktorých podľa Churu patologicky klesla pôrodnosť. V rámci Churovho presvedčenia, ktoré zastával a prezentoval, boli národ a jeho budúcnosť dôležitejšie ako sociálno-ekonomické hľadisko. Chura nielen že kritizoval interrupcie, ale aj emancipáciu žien, ktorá sa podľa neho stala „emancipáciou od materských povinností“. Ideálom pre Churu bolo dosiahnutie stavu, kedy „každý otec rodiny zarobí si toľko, koľko mu je pre rodinu potrebné. Vtedy tu ale musí byť zdravá, čistá slovenská rodina, musí tu byť hojný a zdravý slovenský národ, i keď chudobný, aby mohol byť aktívnym účastníkom jasnej budúcnosti“. Citované podľa: SZABÓ, *Potraty*, s. 42-43.

⁶¹ Čo sa týka legislatívnych zmien v oblasti starostlivosti o deti a mládež v krátkom období existencie Slovenského štátu, k veľkým úpravám nedošlo. Popri zákone o prídavkoch na deti robotníkov možno spomenúť len zákon č. 213/1941 Sl. z. o verejnej ochrane mládeže, verejnom poručenstve a úprave ochranného dozoru.

súvisela s premenou významu starostlivosti ako takej – tá sa väčšmi dostala do záujmov vládnucej strany a štátu. Sociálna starostlivosť o deti a mládež bola chápaná ako sociálno-politická otázka súvisiaca so záujmami slovenského národa a štátu. Nešlo už len o suplovanie rodinnej starostlivosti či charitatívnu činnosť, ale do popredia vystúpili „naliehavejšie“ politické úlohy.⁶² Úlohou starostlivosti o deti a mládež bolo „*usilovať sa o zaisťovanie zdatného národného dorastu, podopierať rodinu v plnení jej úloh a včas pripraviť všetky podmienky nevyhnutné preto, aby sa mládež dneška včlenila niekedy v budúcnosti ako plnohodnotní členovia do národného a štátneho spoločenstva počtom i jakosťou, ktoré umožnia zabezpečiť trvalý rozvoj národa a štátu*“.⁶³ Na druhej strane úloha rodiny nebola zatlačená do úzadia. Výchova a starostlivosť mala naďalej prebiehať primárne v tom najprirodzenejšom prostredí, teda v rodine. Kizlink a Chura upozorňovali, že: „*Niet sporu o tom, že aj dnes (v roku 1939 – pozn. autorky) je rodina základným a prirodzeným útvarom starostlivosti o dieťa*“.⁶⁴ Preto bola aj pri opustených deťoch uprednostňovaná rodinná výchova, resp. umiestnenie dieťaťa do pestúnskej rodiny, pred ústavnou starostlivosťou.

Výnimku z tohto presadzovaného vzorca tvorili len tzv. úchylné/abnormálne deti, čo boli deti určitým spôsobom hendikepované patriace do špecializovanej ústavnej starostlivosti. Pediater a predseda SÚSM A. J. Chura sa zaoberal aj zapojením „biologického myslenia do politiky“. Len ich prepojením mohla podľa neho vzniknúť dobrá štátna ideológia a politika koncentrovaná na národné záujmy. Za dôležité Chura považoval zachovávanie, resp. rozmnožovanie „zdravých koreňov národného života“.⁶⁵ Podstatná popri tom bola preventívna, kvantitatívna a kvalitatívna starostlivosť, vďaka ktorej bolo možné predchádzať chorobám a rôznych zdravotným, resp. telesným hendikepom. Ak však už nejaké úchylinky (hendikep) vznikli, bolo potrebné ich liečiť. Tieto zásady mali byť ako „najúspešnejšie“, s ohľadom na rozvoj, prestavbu Slovenského štátu, uplatňované práve v detskom veku.⁶⁶ Cieľom Slovenského štátu bolo mať zdravú, zdatnú mladú generáciu, čo by zabezpečilo „*zdravý národ, mať zaistenú budúcnosť*“.⁶⁷ S potrebou „nového Slovenska“ prichádzala aj obroda mládeže, teda vytvorenie akejsi „novej mládeže“. Jej vlastnosti Chura vyjadril nasledovne: „*Treba nám zdravej, plnej výkonnosti schopnej, telesne, duševne,*

⁶² CHURA – KIZLINK, *Slovensko bez dorastu?*, s. 953-954. Jozef Tiso sa o Hlinkovej mládeži vyjadril ako o politickej mládeži. Bližšie pozri: FABRICIUS, Miroslav – HRADSKÁ, Katarína (eds.), *Jozef Tiso. Prejav y a články (1938 – 1944)*. Bratislava : AEPres, 2007, s. 228.

⁶³ CHURA – KIZLINK, *Slovensko bez dorastu?*, s. 954.

⁶⁴ CHURA – KIZLINK, *Slovensko bez dorastu?*, s. 954.

⁶⁵ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 12, s. 75 (spravodajská korešpondencia).

⁶⁶ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 12, s. 75 (spravodajská korešpondencia).

⁶⁷ KURTHA, *Ideove-vedecké a organizačné základy našej starostlivosti o mládež a rodinu*, s. 3.

*mravne vyspelej a pevne sebedomej mládeže slovenskej.*⁶⁸ Úlohou sociálnych pracovníkov bolo vytrvalo a nezlomne na tom pracovať.⁶⁹ Tzv. pozitívna eugenika⁷⁰ presadzovaná v období Slovenského štátu v sebe skĺbila nielen prorodinnú politiku a podporu pôrodnosti,⁷¹ ale aj záujem o budovanie „nového silného slovenského národa“.⁷² Ako už bolo naznačené vyššie, základom sociálnej starostlivosti o deti a mládež bola preventívna starostlivosť, teda odstraňovanie príčin nedostatkov, a to či už v duševnom, alebo telesnom vývoji detí. Takúto preventívnu starostlivosť (napr. formou poradní pre matky a deti) a vôbec osvetu v oblasti dôležitosti sociálno-zdravotnej starostlivosti o deti a mládež vykonávalo práve SÚSM spolu s OSM. V prípade, že už nejaké nedostatky (duševné či telesné) vznikli, vykonávala sa represívna starostlivosť, ktorej úlohou bolo konkrétne nedostatky odstraňovať, resp. zmiernovať (napr. formou umiestňovania hendikepovanej mládeže do ústavnej starostlivosti).⁷³

Ludácky režim sa snažil o „*novú duchovnú tvár slovenskej mládeže*“. Dvadsaťročné trvanie československého štátu bolo hodnotené negatívne, ako obdobie, v ktorom bolo myslenie mládeže zamerané proti „hodnotám“ ako štát, vláda a politika. Cieľom bolo tento stav zmeniť a vytvoriť z mládeže „nový typ človeka“, akýsi „pribojný element“, vytvoriť povedomie duchovnej jednoty slovenskej spoločnosti, ktorá bude s láskou pracovať pre celok (národ), bude s láskou „lipnúť“ na všetkom, čo je slovenské.⁷⁴ Tematika „nového slovenského človeka“ sa často opakovala. Možno to pozorovať aj v prejavoch prezidenta SR a predsedu HSLS

⁶⁸ Vyjadrenie A. J. Churu v knihe: KURTHA, V. Henrich: *Otázka živnostenskej mládeže*. Bratislava : Zväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov v Bratislave, 1941, s. 6.

⁶⁹ *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 15, s. 107 (spravodajská korešpondencia).

⁷⁰ Pozitívna eugenika stála na začiatku eugenických reflexií ľudovej strany. Idea ochrany národa predstavujúca základnú ideu eugeniky sa v programových dokumentoch Slovenskej ľudovej strany objavovala už od roku 1905. Síce sa na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 nevytvorilo koherentné eugenické hnutie, ktoré by bolo zastrešené národným eugenickým ústavom či vedeckou autoritou, preniklo toto eugenické myslenie do ideologického nastavenia ľudákov. Práve tzv. pozitívna eugenika sa stala súčasťou oficiálnej propagandy HSLS. Podstatou pozitívnej eugeniky je snaha, aby jedinci s vhodnými – žiaducimi (najlepší, najschopnejší jedinci) vlastnosťami mali čo najviac detí. HRUBOŇ, Anton: „Budujeme slovenského nadčloveka!“ Eugenické myslenie a kultúra rasovej hygieny v Slovenskom štáte (časť 1). In: *Vojnová kronika*, tom. IX, 2020, vol. 2, s. 9-10.

⁷¹ Pediater Alojz J. Chura, ktorého publikácia „*Slovensko bez dorastu?*“ bola v skúmanom období považovaná za „*evanjelium národných otázok a záujmov*“, pravidelne upozorňoval na klesajúcu natalitu, ktorá ohrozovala ďalšiu existenciu slovenského národa. Bližšie pozri článok: *Sociálne rozhľady*, 1940, roč. I, č. 6, s. 31 (spravodajská korešpondencia).

⁷² HRUBOŇ, *Fašizmus náš slovenský*, s. 148.

⁷³ HÁJOVSKÝ, Anton: Naša dobrovoľná sociálno-zdravotná starostlivosť o mládež. In: *Sborník sociálnej práce II*. Ed. L. Straka. Bratislava : Zväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov v Bratislave, 1942, s. 67.

⁷⁴ *Slovák*, 9. júl 1939, O novú duchovnú tvár slovenskej mládeže, s. 1.

Jozefa Tisa. I podľa neho musel byť čo najskôr dobudovaný nový slovenský človek, pričom: „V každom Slovákovi musí byť hlboký, úprimný a oduševnený slovenský duch.“ Tiso prízvukoval, že mládeži musia byť vrátené ideály, pod ktorými si predstavoval (1) vieru v duchovné hodnoty, (2) vieru v autoritu „ako potrebný princíp spoločenskej organizácie slovenskej“, (3) vieru v jednotnú, nerozlučnú slovenskú rodinu, z ktorej mohla následne vyrásť zdravá slovenská mládež.⁷⁵

Snaha ľudáckeho režimu o dosiahnutie „nového národa“, v ktorom deti a mládež zohrávali významnú úlohu, sa pretavila aj do príručky Štefana Polakoviča s názvom *Slovenské národné vyznanie*.⁷⁶ Predstavovala akýsi národný kódex pre mládež. Príručka bola v podstate plamenný, ideologický text založený primárne na nacionalizme. Obsahovala desať hláv, ktoré mládeži prezentovali zásady, ktorých sa mali ako členovia slovenského národa pridržať a podľa ktorých aj mali žiť. Jednotlivé časti sa zaoberali napr. vzťahom k Slovenskému štátu, jazyku či k samotnému územiu Slovenska. Desiata hlava mládeži diktovala postoj k slovenskému národu: „Slovenský národ je pre mňa skutočnosťou srdca, duše a celého môjho bytia. Niet iného národa na svete, ktorý by som mohol tak milovať, ako milujem svoj národ slovenský (...) Život môj môže plynúť v sladkej blaženosti len v objatí slovenskej zeme, napájaný silou slovenského ducha a živý tajuplnými silami láskou k národu.“⁷⁷

Na starostlivosť a význam detí apelovali aj OSM. Napr. predsedníctvo OSM v Trenčíne vyzývalo k zomknutiu všetkých Slovákov a k „záchrane Slovenských dietok, budúcnosti to nášho národa“.⁷⁸ OSM ďalej upozorňovali: „Musíme zamestnať každého, dať každému chleba, rozprestierať národnú a kresťanskú ideológiu na každého od spodu a to do všetkých dôsledkov (...) Zachráňme dieťa – zachránime národ a štát.“⁷⁹ Význam a dôležitosť detí bola o to výraznejšia, že boli považované za záruku ďalšej existencie slovenského národa a štátu. Možno tvrdiť, že vyjadrenia na adresu detí a mládeže boli spravidla dávané do súvislosti s národom a jeho prežitím. Keď SÚSM v roku 1941 vyzývalo, aby sa ľudia zapojili do celoslovenskej zbierkovej akcie *Detský deň*, na plagáte sa vynímalo heslo: „Ochrana mládeže je ochranou národa“.⁸⁰ Keď sa prezident Tiso prihovárал žiactvu, prihovárал sa im z hľadiska ich významu pre ďalšiu existenciu Slovenského štátu a zároveň v kresťanskom duchu: „Milí žiaci, učte sa,

⁷⁵ Slováč, 27. jún 1939, s. 1, Slovenskej mládeži musíme vrátiť ideály.

⁷⁶ Rozšírená verzia tejto príručky vyšla v roku 1943 s názvom *Náš duch*. HRUBOŇ, Anton (ed.): *Ľudácka čítanka. Sila propagandy, propaganda sily*. Bratislava: Premedia, 2019, s. 103.

⁷⁷ HRUBOŇ, *Ľudácka čítanka*, s. 118.

⁷⁸ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, šk. 4, Zpráva o činnosti Okresnej starostlivosti o mládež v Trenčíne za rok 1939, s. 7.

⁷⁹ ŠA Trnava, f. OSM Hlohovec, šk. 1, inv. č. 14.

⁸⁰ ŠA Trenčín, f. OSM Trenčín, šk. 9, č. j. 14.645/41.

*všetko čo robím, robím pre vás. My tu nebudeme, ale budete tu vy a preto konajte všetko v mene Božom pre budúcnosť nášho štátu.*⁸¹

V prípade dejín Slovenského štátu hovoríme jednak o období, kedy bola starostlivosť o dieťa považovaná za „najvznešenejšiu súčiastku sociálnej starostlivosti“,⁸² na druhej strane išlo o obdobie sociálnej výstavby prebiehajúcej počas vojnového stavu, ktorý so sebou prinášal krízu rodinného života (narušenie rodinného života v podobe odvodu otcov na front, zvýšenej zaneprázdnenosti matiek a i.) i hospodárske problémy. Spoločnosť bola vyzývaná, aby sa zachovala slovenská česť a svedomie, aby sa všetci postavili do služieb Slovenského štátu a národa. Výchova „národného dorastu“ bola prezentovaná ako najdôležitejšia, pretože práve ona mala zabezpečiť udržanie národných hodnôt.⁸³

Jedným z hlavných pilierov starostlivosti o deti boli ženy – matky. Bolo ich „svätou povinnosťou“ deti vychovávať. V rámci výchovy bol veľký dôraz kladený na národnú výchovu, zdôrazňovaná bola dôležitosť lásky k vlasti.⁸⁴ Tá mala byť prvotne vštepovaná v rodinách, následne sa ju štát snažil umocňovať a ďalej rozvíjať prostredníctvom Hlinkovej mládeže ako zložky vládnucej štátostrany.⁸⁵ Práve HM zohrávala dôležitú úlohu pri budovaní „nového slovenského človeka“. Hlinkova mládež sa začala organizovať už v decembri 1938, v období autonómie.⁸⁶ Z pohľadu ľudákov šlo o výrazný obrat v porovnaní s mládežníckymi organizáciami prvej ČSR, ktoré boli vykresľované ako prostriedok odnárodnovania slovenskej mládeže.⁸⁷ V júli roku 1940 bol prijatý zákon č. 166/1941 Sl. z. o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži,⁸⁸ ktorý určil jej právne postavenie – HM predstavovala „organizovaný zbor Strany“ a

⁸¹ FABRICIUS – HRADSKÁ, Jozef Tiso. *Prejavy a články*, s. 102.

⁸² POLAKOVIČ, *Tisova náuka*, s. 343.

⁸³ Po piatich rokoch bola výchova dorastu hodnotená nasledovne: „...žiadny režim nepostaral sa takou mierou o deti, zvlášť o deti robotnícke ako práve slovenský štát. Je pravda, že sa tu ešte nevykonalo všetko, ale sme na najlepšej ceste dokázať, že vieme vyriešiť aj túto otázku výchovy a udržania pri zdraví slovenského dieťaťa.“ *Budujeme sociálny štát*, s. 6.

⁸⁴ SOZANSKÁ, Nina. Žena očami týždenníka *Nový svet* v rokoch 1939 – 1941. In: *Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie mladých historikov III.* Eds. Z. Tokárová – M. Pekár. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2014, s. 243.

⁸⁵ *Nový svet*, 1940, roč. 15, č. 28, Vychovávajme k pracovitosti! Citované podľa: SOZANSKÁ, Žena očami týždenníka *Nový svet*, s. 243.

⁸⁶ V čase vzniku HM tvorili jej personálne jadro katolícki skauti. KÁRPÁTY, Vojtech: Hlinkova mládež do leta 1940. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis)*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2007, s. 353.

⁸⁷ BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 65.

⁸⁸ Zákon č. 166/1940 Sl. z. zo dňa 4. júla 1940 o Hlinkovej garde a Hlinkovej mládeži. *Slovenský zákonník*, roč. 1940, s. 253-256.

zároveň bola samostatnou právnická osobou. Úlohou HM bolo vychovávať oddaných vlastencov v duchu kresťanských zásad, vykonávať brannú výchovu, pôsobiť pri predvojenskom výcviku, tiež pestovať telesnú výchovu, šport, „duch kamarátstva“. Cieľom bolo vytvoriť z HM jedinú predstaviteľku celej slovenskej mládeže, vychovávať slovenskú mládež pevnú duchom i telom. HM bola vyzdvihoaná ako nositeľka pre režim tak dôležitej národnej jednoty.⁸⁹ HM bola dávaná do súvislosti s „obrodou Slovenska“,⁹⁰ resp. obrodou národa, čo je jeden z prvkov fašizmu. Chlapčenský ideál Slováka bol vykresľovaný ako vojak – verný strážca všetkých hodnôt národa. Dievčenský ideál zase predstavovala Slovenka – strážkyňa národa v rodine. Síce bolo cieľom HSĽS a HM združiť všetku slovenskú mládež, členstvo nebolo povinné.⁹¹ Dôkazom veľkého významu a dôležitosti HM pre ľudákov boli aj slávnosti HM. Pravidelne na nich s prejavom vystupoval prezident J. Tiso: „*Mládež má nielen právo, ale povinnosť, rozvíňovať všetky zdravé schopnosti a sily, ktoré Boh do nej vložil.*“⁹² Rovnako mali byť deti vedené k pracovitosti. Časopis *Nový svet* vyzýval, aby rodičia deti zamestnávali od malička, aby ich nenechávali nečinne sedieť. Cieľom bolo vychovať z detí pracovitých občanov, ktorí nebudú na ťarchu ani rodičom, ani spoločnosti, nakoľko „*pracovitý človek sa vždy a všade uplatní*“.⁹³

Starostlivosť o deti od narodenia v Slovenskom štáte naberala na dôležitosť aj kvôli jeho už zmienenej populačnej politike. V zmysle príručky *Budujeme sociálny štát*, ktorú v roku 1944 vydala Slovenská pracujúca pospolitosť, nadobudol v období prvej ČSR pokles pôrodnosti „*obľudných rozmerov*“.⁹⁴ A to mal nastolený ľudácky režim zmeniť. Stanovená úloha pre všetkých Slovákov znela jasne: „*starat' sa o pozdvihnutie úrovne rodinného života, zaistenie prirodzenej túžby po deťoch, ďalej výchovy duševnej a telesnej, zabezpečenie hospodárskych potrieb a dostatočnej sociálnej úrovne, lebo usporiadaná, hospodársky a sociálne zaistená rodina je najlepšou zárukou zvýšenia populačného prírastku, živým podkladom pre budúci rodinný život a zárukou pre rozvoj národa a štátu*“.⁹⁵ Populačný nárast spolu so sociálno-ekonomickým zabezpečením rodín sa v ľudáckom diskurze dával do priamej spojitosti s rozvojom slovenského národa a štátu. Cieľom Slovenského štátu bolo zvýšenie populácie,

⁸⁹ BAKA, *Politický systém a režim Slovenskej republiky*, s. 66.

⁹⁰ *Slovák*, 30. novembra 1939, s. 6, Hlinkova mládež – obroda Slovenska.

⁹¹ Povinné členstvo v HM bolo len krátke obdobie, zhruba 3 mesiace, v roku 1939. KÁRPÁTY, *Hlinkova mládež do leta 1940*, s. 356. K problematike HM bližšie pozri publikáciu: MILLA, Michal: *Hlinkova mládež 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008.

⁹² FABRICIUS – HRADSKÁ, *Jozef Tiso. Prejavy a články*, s. 363.

⁹³ Citované podľa: SOZANSKÁ, *Žena očami týždenníka Nový svet*, s. 243.

⁹⁴ *Budujeme sociálny štát*, s. 36.

⁹⁵ *Budujeme sociálny štát*, s. 36-37.

resp. v zmysle národnosocialistickom zvýšenie populácie slovenského národa – a to pod rúškom kresťanskej morálky.⁹⁶

Veľkým a diskutovaným problémom bola dojčenská úmrtnosť, ktorú malo územie Slovenska v porovnaní s krajinami na západe Európy vysokú.⁹⁷ Dojčenská úmrtnosť bola už v období Slovenského štátu považovaná za dôležitý sociálno-zdravotný index, za ukazovateľ a vyspelosti sociálnej starostlivosti o deti a mládež. Za jeden z najdôležitejších faktorov, ktorý negatívne vplýval na dojčenskú úmrtnosť, boli poruchy vo výžive. Za zažívacími poruchami stáli podľa vtedajších odborníkov predovšetkým nedostatok materského mlieka a predčasné prikrmovanie. Umelá výživa bola považovaná za ohrozujúcu zdravie a život dieťaťa.⁹⁸ Dôraz bol preto kladený na dojčenie – to sa často vyobrazovalo aj na propagačných plagátoch.⁹⁹

Za významného „bojovníka“ proti dojčenskej úmrtnosti bola považovaná prenatálna starostlivosť, ktorá mala prebiehať v poradniach pre matky a deti – ktoré boli určené deťom od narodenia. V pracovnom programe na rok 1939 vedenie SÚSM vyjadrilo potrebu ďalej budovať sieť poradní pre matky a deti, aby tak skutočne pokrývali celé Slovensko, všetky jeho regióny. SÚSM si tiež dalo cieľ propagovať starostlivosť o matky a dojčatá, a to aj vo vzdialenejších, komunikačne ťažšie dostupných regiónoch Slovenska.¹⁰⁰ K zlepšeniu starostlivosti o deti od narodenia malo prispieť vydávanie poučných brožúrok pre mamičky, akou bola brožúra s názvom „*Narodilo sa nám dieťaťko*“.¹⁰¹ Vyšla ako zborník odborných článkov a praktických rád pre mladé ženy a mamičky týkajúcich sa výchovy dieťaťa od narodenia. V. H. Kurtha v príručke taktiež upozorňoval na vysokú dojčenskú úmrtnosť, ktorá by mohla byť podľa neho

⁹⁶ NEŠŤÁKOVÁ, *Ženy proti štátu*, s. 32.

⁹⁷ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti*, s. 16-17.

⁹⁸ Prevládal totiž názor, že dojené deti „*nikdy neonemocujú na ťažké poruchy výživy (...) Je preto svätou povinnosťou poradní pre matky a deti, aby vždy a všade sa staraly o fyziologický spôsob výživy dojčiat (...) Tam, kde nijakým spôsobom nemožno zaviesť prirodzenú výživu, tam potom musíme ordinovať umelú výživu, ktorá jak po kvalitatívnej tak aj po kvantitatívnej stránke musí byť správna.*“ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti*, s. 21.

⁹⁹ HÁJOVSKÝ, *Dva roky sociálnej starostlivosti*, s. 20-21.

¹⁰⁰ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond Slovenské ústredie starostlivosti o mládež – časť Krajinské ústredie starostlivosti o mládež (ďalej f. SÚSM – časť KÚSM), šk. 1, inv. č. 32, Pracovný program na rok 1939, s. 3.

¹⁰¹ Zborník adresovaný mladým ženám a mamičkám obsahoval pomerne široké spektrum osvetových článkov. Autori upozorňovali, že pokiaľ chcela žena priviesť na svet zdravé dieťa, mala o seba dbať už pred otehotnením, mala sa venovať svojej telesnej i duševnej hygiene. Zborník tiež obsahoval rady a odporúčania pre tehotné ženy, následne matky usmerňoval v oblasti výživy, hygieny a celkovej starostlivosti o dieťa. *Narodilo sa nám dieťaťko: Sborník odborných článkov a praktických rád týkajúcich sa výchovy dieťaťa od narodenia (Slovenská žena, I. séria, II. zväzok)*. Bratislava : Zväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov v Bratislave, 1943.

nižšia, pokiaľ by bola „naša žena“ (rozumej slovenská žena) v oblasti starostlivosti o deti a dojčatá riadne vychovávaná a povedomá.¹⁰² Treba však upozorniť, že odporúčané pokyny pre mamičky boli vzhľadom na realie vtedajšieho Slovenska ťažko splniteľné. Mamičky boli napríklad vyzývané, aby mali na kúpanie bábätko vyhradenú vaničku určenú výlučne len na kúpanie (nie pranie), zároveň mali dieťaťko po každom kúpaní obliecť do čistej bielizne.¹⁰³

Priemerná dojčenská úmrtnosť¹⁰⁴ na 1000 živonarodených detí sa v iných krajinách Európy pohybovala pod hodnotou 100. Za nízke hodnoty dojčenskej úmrtnosti boli považované tie do 50. Na Slovensku však bola priemerná dojčenská úmrtnosť na 1000 živonarodených detí ďaleko za hodnotou 50 i 100. Hodnoty nad 100 boli považované za veľmi vysoké. Vysoká dojčenská úmrtnosť bola na Slovensku problémom už v období medzivojnového Československa.¹⁰⁵ V prvých troch rokoch existencie Slovenského štátu boli síce hodnoty dojčenskej úmrtnosti nižšie než za prvej ČSR, no stále sa držali nad hodnotou 100, dokonca neklesli ani pod 130.¹⁰⁶ Pri pohľade na roky 1939 – 1942, ktoré sú štatisticky zaznamenané, bola najvyššia dojčenská úmrtnosť v roku 1942, a to aj napriek úsiliu SÚSM ju znižovať, aj napriek osvete a propagácii starostlivosti o deti.¹⁰⁷ Celoslovenský priemer dojčenskej úmrtnosti za roky 1940 – 1942 bol 145,29. Avšak, túto hodnotu je nevyhnutné brať s rezervou. Priemer v sebe totiž skrýva značné výkyvy. Zatiaľ čo v okrese Modra bola situácia v norme, teda pod hodnotou 100, okresy ako Stará Ľubovňa, Kysucké Nové Mesto, Veľká Bytča či Ružomberok boli ďaleko za priemerom 145.¹⁰⁸

¹⁰² *Neveste a rodine*, s. 137.

¹⁰³ KARDOŠOVÁ, Alžbeta: Príprava ženy na materstvo a opatera dieťaťa. In: *Narodilo sa nám dieťaťko: Sborník odborných článkov a praktických rád týkajúcich sa výchovy dieťaťka od narodenia (Slovenská žena, I. séria, II. zväzok)*. Bratislava : Zväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov v Bratislave, 1943, s. 8-20.

¹⁰⁴ Dojčenská úmrtnosť (lat. *mortalis lactantium*; už v skúmanom období presne vymedzený štatistický údaj) bola hodnota, pri ktorej boli predmetom štatistického skúmania všetky úmrtia do 1. roku života, a to v pomere na 1000 živonarodených detí. *Acta Statistica: štátneho zdravotne-sociálneho ústavu Slovenska = Hygienico socialis instituti Slovachiae: Publikáčny orgán pre štatistickú činnosť VII. Oddelenia Štátneho zdravotne-sociálneho ústavu v Bratislave: Organum pro edendis publicationibus actionis statisticae in sectione VII. Hygienico socialis instituti in Bratislava*. Bratislava, 1944, s. 23.

¹⁰⁵ Bližšie pozri: FALISOVÁ, Anna: *Zdravníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava : VEDA, 1999, s. 97-105.

¹⁰⁶ STRAKA, Ladislav: Niektoré dáta o dojčenskej úmrtnosti na Slovensku. In: *Sociálne rozhľady*, tom. III, 1944, vol. 1-4, s. 44-46. Pozri tiež: *Acta Statistica: štátneho zdravotne-sociálneho ústavu Slovenska*, s. 23.

¹⁰⁷ Pod túto skutočnosť sa nepochybne podpísala prebiehajúca druhá svetová vojna, ktorú síce v tomto období nesprevádzali vojenské boje priamo na území Slovenska, ale zlyhávalo zásobovanie obyvateľstva základnými potravinami.

¹⁰⁸ *Acta Statistica: štátneho zdravotne-sociálneho ústavu Slovenska*, s. 11.

Záver

Historici Patrícia Fogelová a Marin Pekár píšú, že sa ľudácky režim snažil posúvať hranicu medzi verejnou a súkromnou sférou, že sa snažil ovládnuť aj tie zložky života spoločnosti, do ktorých politika pôvodne nepatrila.¹⁰⁹ Tento prístup možno sledovať práve vo vzťahu k rodinám, deťom a mládeži.

Na záver možno zhodnotiť, že v období Slovenskej republiky došlo k výraznému spolitizovaniu významu rodiny i spolitizovaniu starostlivosti o deti a mládež. Už nešlo len o zabezpečenie správneho duševného, fyzického a mravného vývoja, ale dôležitosť bola prikladaná vytvoreniu silného a národného dorastu,¹¹⁰ silných, mravných, kresťansky založených slovenských rodín. Cieľom bolo budovanie, podporovanie slovenských rodín a slovenských detí. A to aj na úkor iných, vylúčených minorít, ktoré stáli mimo „národné záujmy“.

¹⁰⁹ Fogelová a Pekár zmieňujú napr. zásahy štátostrany do bytovej, školskej infraštruktúry, tiež zásahy do ulíc a námestí. FOGELOVÁ – PEKÁR, *Disciplinované mesto*, s. 63.

¹¹⁰ CHURA – KIZLINK, *Slovensko bez dorastu?*, s. 953-954.